

МЕХНАТ МИГРАЦИЯСИНИНГ АҲОЛИНИ ИШ БИЛАН БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТУТГАН ЎРНИ

*Гулмуродов Камолиддин Абдуқодир ўғли -
ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришининг илмий асослари ва муаммолари”
илмий-тадқиқот маркази таянч докторанти*

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиш шароитида, меҳнат ресурсларининг миграцион ҳаракати, сабаблари, миграциядаги муаммолар, аҳолининг иш билан бандлик муаммоси ва бошқа муаммоларни ҳал этиш масалалари кўрилган.

Таянч иборалар. Миграция, ташиқ миграция, доимий миграция, мавсумий миграция, тебранма миграция, кўчиб юриш интенсивлиги, миллий таркиб.

Кириш. Мамлакатимизда иқтисодий ислохотларни ўтказишда миграциянинг муҳим ижтимоий функцияси – аҳолининг ташаббускорлиги ҳисобига иш билан таъминлашнинг муқобил ва оммабоп тизимини яратишдир. Бу муаммони ечими сифатида меҳнат ресурсларини яқин яъни ички ва узоқ чет давлатларга экспорт қилиш ҳисобланади. Бундай меҳнат фаолиятига аҳолининг эҳтиёжи жуда катта. Шунини таъкидлаш керакки, фуқаролар чет элга фақат камбағал бўлганликлари ёки ўз уйларида иш топа олмаганликлари учунгина ёки бўлмаса фақат моддий таъминотни уйлаб чет элда ишлашга интилишмайдилар. Меҳнат жойининг алмашинуви объектив воқелиқдир. Унда асосан янгиликларни билишга, замонавий технологияларда қатнашиш, илғор тажрибалар орттиришга интилувчи ёшлар ҳам салмоқли ўринни эгаллайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5052-сонли Фармони мамлакатимиздаги меҳнат муносабатларини янги босқичга олиб чиқишда муҳим ҳужжатлардан бири тариқасида қабул қилинди.

Миграция жараёни иқтисодий ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига бевосита таъсир кўрсатувчи ва ўз навбатида аҳоли жойлашувидаги муҳим муаммолар билан боғлиқ аҳолининг ҳудудий ҳаракатидир. Шунинг учун ҳам жамият тараққиётида у ёки бу даражада аҳамиятли бўлган ўзгаришлар миграция жараёнлари таъсирида ўз аксини топади.

Тадқиқот методологияси. Аҳолини иш билан бандлигини оширишда меҳнат миграциясини аҳамиятини илмий мушоҳада, абстракт-мантиқий, тизимли таҳлил, анализ ва синтез тамойиллари асосидаги усуллардан фойдаланилди.

Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг маълумотларига кўра 2020 йил бошида 1 миллиондан ортиқ фуқаролар хорижий давлатларда меҳнат

килганлар, бу жами иқтисодий фаол аҳолининг 7,8 фоизини ташкил этади[5]. Бундай ҳолат меҳнат миграцияси масалаларига давлат даражасида янада жиддийроқ эътибор қаратиш, уни тартибга солиш бўйича мавжуд механизмларни доимий равишда такомиллаштириб боришни талаб қилади. Ушбу муҳим вазифаларни - миграциясининг омиллари, йўналишлари ва натижалари ҳамда унда иштирок этаётган меҳнат ресурслари бўйича аниқ маълумотларга эга бўлмасдан ҳал этишнинг имкони мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 3001-сонли қарори[2] билан тасдиқланган “Меҳнат органлари фаолиятини янада такомиллаштириш ва аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури”да Халқаро Меҳнат Ташкилотининг меҳнат мигрантлари тўғрисидаги 97-сонли Конвенциясини[3] ратификация қилиш имкониятларини ўрганиб чиқиш белгиланган. Ушбу Конвенцияда мигрантларнинг меҳнат фаолияти, уларнинг мол-мулки ва оилавий миграция билан боғлиқ бўлган барча жиҳатлар қамраб олинган.

Таҳлиллар. Маълумки, аҳоли миграциясининг ҳаракати турли хил омил ва сабабларнинг ўзаро таъсири натижасида юзага келади. Аҳолининг бир жойдан иккинчи жойга кўчиб юришига мажбур қилувчи сабаблардан энг муҳими иқтисодий-ижтимоий сабаблар, яъни ишсизлик, муносиб иш топиш, олий ва ўрта махсус маълумот олиш, яъни ўқиш ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг чет элда меҳнат фаолиятини амалга оширишлари ҳамда чет эл фуқароларининг Ўзбекистондаги меҳнат фаолиятини ташкил этишлари учун қонуний асос яратилиши, бошқариб бўлмайдиган ноқонуний миграция фаолиятлари бартараф этишда кўмаклашади.

Ўрганишлар доирасида амалга оширилган таҳлиллар меҳнат миграцияси иштирокчиларининг ижтимоий-демографик таркиби, меҳнат миграция жараёнлари омиллари, йўналишлари, географиясини аниқлаш, мигрантларнинг хориждаги яшаш, меҳнат шароитлари, даромадларини баҳолаш, уларнинг келгуси режалари, ўзлари яшайдиган жойдаги иш топиш имкониятлари хусусидаги, меҳнат миграцияси жараёнларини тартибга солиш юзасидан фикр ва таклифларини ўз ичига олган. Таъкидлаш жоизки, меҳнат миграцияси жараёнларида ёшлар ва аёлларнинг иштирокини алоҳида ўрганиш мақсадида ўрганишлар доирасида мазкур гуруҳларни мумкин қадар кенгрок қамраб олиш вазифаси қўйилганлиги боис, мигрантлар таркибида уларнинг улуши олдинги йилларда ўтказилган ўрганишларга қараганда бир қадар ошишига сабаб бўлди.

Ҳозирги вақтда энг катта миграция тўлқини ривожланаётган мамлакатлардан ривожланган Мамлакатларга томон йўналган. Бунда энг кўп хорижий мигрантларни АҚШ қабул қилади. Охириги йилларда бу давлатдаги иммигрантлар сони 45 млн кишидан ошгани қайд этилган. Ғарбий Европа

давлатлари орасида эса энг кўп иммигрантлар Германия, Буюк Британия ва Францияга келган. Бу давлатларнинг ҳар бирида 7-10 млн иммигрант яшамокда. Ғарбий Европага иммигрантларнинг асосий қисми Жануби-ғарбий ва Жанубий Осиё, Шимолий Африка ҳамда Шарқий Европа бормоқдалар. Бошқа ривожланган давлатлардан Австралия, Канада, Янги Зеландия, Исроил ва ЖАР кўплаб хорижий мигрантларни қабул қилмоқда. Шундай экан, барча ривожланган давлатларда миграция салдоси (баланси) мусбат ҳисобланади.

Аксарият қисми манфий миграция балансига эга бўлган ривожланаётган мамлакатлар ўртасида ҳам йирик миграцион оқимлар вужудга келган. Жумладан, катта миқдордаги хорижий мигрантларни Форс қўлтиғидаги араб мамлакатлари, айниқса, Саудия Арабистони ва БАА ҳамда Жанубий Корея, Сингапур, Малайзия сингари янги саноатлашган давлатлар жалб қилмоқда. Бу давлатларга Ҳиндистон, Покистон, Бангладеш, Яман, Индонезия, Ветнам, Миср каби Осиё ҳамда Африка мамлакатларидан миллионлаб иммигрантлар бориб меҳнат қилишмоқда.

Лотин Америкаси, Осиё ва Африка қитъаларида кўшни давлатлар орасида нафақат иқтисодий, балки сиёсий, экологик, этник омилларга боғлиқ ҳолда сони жиҳатидан йирик, лекин ҳудудий кўлами нуқтайи назаридан локал (маҳаллий) миграцион оқимлар ҳам рўй бермоқда. Масалан, Суриядан Туркияга, Афғонистондан Эронга, Угандадан Кенияга миллионлаб кишилар кўчиб бормоқдалар. Йирик миграция оқимлари МДҲ ҳудудида ҳам мавжуд бўлиб, кўпроқ Россияга йўналган.

Тадқиқот натижалари. Маълумотларга кўра, **3,1 миллиондан ортиқ ўзбекистонлик меҳнат мигранти сифатида хорижда истиқомат қилади.** Уларнинг оилаларига жўнатаётган пул ўтказмалари ҳажми республика вилоятига қараб, умумий аҳоли даромадининг **5 фоиздан 23 фоизгача** бўлган қисмини ташкил этади.

Бу айрим вилоятларда ўртача статистик оила даромадининг йигирмадан бир қисмини, бошқа вилоятларда эса аҳоли даромадларининг, тахминан, тўртдан ёки бешдан бир қисмидан иборат деганидир.

Ўзбекистонликларнинг аксарият қисми Россияда меҳнат қилади. Охириги 4 йилда Россияда миграция ҳисобига олинган ўзбекистонликларнинг сони 3,3 миллиондан (2016 йилда) 4,8 миллион нафар кишига (2020 йилда) ошган, яъни 45 фоизга. Мазкур давр мобайнида ушбу йўналиш миграциясининг умумий кўрсаткичлари барқарор ўсишига қарамай, миграциянинг айрим кўрсаткичлари бўйича қарама-қарши тенденциялар кузатилмоқда. Жумладан, Россия фуқаролигини қабул қилаётган ўзбекистонликлар сони йилдан йилга камайиб бормоқда. Бундан ташқари, Россияда вақтинча яшаш учун рухсатномага эга Ўзбекистон фуқаролари сонининг камайиб бораётгани ҳам кузатилмоқда.

1-расм. Хорижда пул ўтказмаларининг умумий даромаддаги ҳудудлар бўйича улуши (фоизда)³²

Россияда миграция ҳисобига олинган ўзбекистонликларнинг аксарият қисми – деярли 82 фоизи меҳнат муҳожирларидир. 2019 йилда Ўзбекистон фуқаролари ушбу давлатда “Иш” сафари мақсадида ҳисобга олинган чет эллик фуқароларнинг 38 фоизини ташкил қилди. Бу кўрсаткич бўйича 2-ўринда Тожикистон фуқаролари (22%), 3-чи ва 4-чи ўринда эса Қирғизистон (8%) ва Украина (8%) фуқароларидир. Юқорида кўрсатилган рақамлардан кўриниб турибдики, ўтган йилда Марказий Осиёнинг учта давлат фуқаролари (Ўзбекистон, Тожикистон ва Қирғизистон) Россиядаги чет эллик ишчи кучи ресурсларинг 68 фоизини, Ўзбекистон ва Тожикистон фуқаролари эса биргаликда ярмидан кўп – 60 фоизини ташкил қилган.

Миграциянинг бошқа кўрсаткичлари бўйича ўзбекистонликларнинг улуши бошқа давлатлар фуқароларининг улушига нисбатан анча кам. Жумладан, 2019 йилда Россияда доимий яшаш ҳуқуқини олган чет эллик фуқаролари орасида украиналиклар (29%) ва тожикистонликлар (16%) етакчи ўринларни эгаллаган бўлишса, Ўзбекистон фуқаролари 11 фоизни ташкил қилиб 3-ўринда. Шунингдек, ўтган йили Россия фуқаролигини қабул қилган чет элликлар орасида ҳам ўзбекистонликларнинг улуши жуда кам, атиги 4 фоизни ташкил қилади.

2016-2019 йилларда Ўзбекистон фуқароларининг Россияга миграциясини сафар мақсадлари бўйича олиб қарасак, таълим олиш мақсадида борганлар сони ушбу давр мобайнида 2 баробарга, “хусусий” мақсадда борганлар сони 50 фоизга, ишлаш учун борганлар сони эса 47 фоизга ошган. Охириги 4 йилда

³² www.uzanalytics.com – O‘zbekiston analitik ma’lumotlar bazasi

Россияга ишлаш мақсадида борган ўзбекистонликлар сони бирламчи миграция ҳисобиган олинган Ўзбекистон фуқаролари умумий сонининг 81 дан 84 фоизгача бўлган қисмини ташкил қилган.

Сўнгги 4 йилда Ўзбекистон-Россия йўналиши бўйича миграциянинг умумий кўрсаткичлари барқарор ўсишига қарамай, айрим кўрсаткичларда бутунлай қарама-қарши тенденциялар кузатилмоқда. Хусусан, ушбу давр мобайнида Россия фуқаролигини олган ўзбекистонликлар сони 17 фоизга, Россияда вақтинча яшаш учун Ўзбекистон фуқаролигига берилган рухсатномалар сони 39 фоизга, ушбу рухсатномага эга Ўзбекистон фуқаролари сони эса 31 фоизга камайган. Миграциянинг бу кўрсаткичларида барқарор пасайиш тенденцияси кузатилмоқда.

Иш топиш мақсадидаги миграция географияси сўнгги 4 йилда ўзгара бошлади ҳамда АҚШ, Туркия, Исроил, Жанубий Корея, БАА ва Қозоғистонга ишчилар оқими тобора ўсиб бораётгани кузатилмоқда.

Ўзбекистоннинг иқтисодий фаол аҳолиси сони кўпайиши баробарида иш қидириб четга чиқаётган фуқаролар сони ҳам ошиб бормоқда. Шуниси қизиқки, бу рақамларнинг ўзаро нисбати 10 – 11 фоиз атрофида деярли ўзгармас бўлиб турибди. Бошқача айтганда, Ўзбекистоннинг ҳар ўнинчи иқтисодий фаол фуқароси ҳар йили иш топиш мақсадида хорижга чиқади. Шу ўринда 2020-йилда бу кўрсаткич камайган.

Бироқ бу хорижда меҳнат қилаётган ўзбекистонлик мигрантларнинг умумий сонини акс эттирмайди. Ушбу рақамга ойдинлик киритиш учун меҳнат миграциясининг “хаммабон” йўналиши бўйича статистикага мурожаат қиламиз. Россия Федерацияси ИИВ ва Марказий банкидан олинган маълумотларга кўра, сўнгги 3 йилда йилига қарийб 4,8 миллион Ўзбекистон фуқароси ушбу мамлакатда миграция ҳисобига қўйилган. Уларнинг қарийб ярми Россияга “иш” топиш мақсадида борган.

Ушбу рақам Ўзбекистондан Россияга чиқиб кетганлар миқдори билан таққосланганда, мантиқсизлик бордай кўринади. Ўзбекистон Республикаси Статистика давлат қўмитасининг маълум қилишича, 2018 – 2020 йиллар мобайнида бу кўрсаткич паст бўлган.

Бундай тафовутнинг иккита сабаби бор. Биринчидан, Ўзбекистон фуқаролари йил мобайнида икки ёки уч маротаба, масалан, ҳар сафар 3 ойдан ҳисобга қўйилган бўлиши мумкин. Иккинчидан, кўплаб ўзбекистонликлар Россияга узоқ муддатга – бир неча йилга боради. Улар ўз ватанига қайтмаган ҳолда регистрацияни узайтиради ёки қайта миграция ҳисобига қўйилади. Россиядаги Ўзбекистон фуқаролари сони тобора ортиб бормоқда. Буни миграция ҳисобининг ижобий салдоси ҳам тасдиқлайди – ҳисобга қўйилган ва ҳисобдан чиқарилган Ўзбекистон фуқаролари сони ўртасидаги фарқ йилига анчагинани ташкил этади.

Россиядан Ўзбекистонга пул ўтказмалари динамикаси алоҳида эътиборга лойиқ. Ушбу ўтказмаларнинг умумий миқдори Россия фуқаро-лари ва норезидентлар – Ўзбекистон фуқаролари жўнатган маблағлардан иборат.

Меҳнат миграциянинг яна бир муҳим жиҳати шундан иборатки, халқаро мигрантларнинг сифат таркиби (масалан, таълим даражаси нуқтайи назаридан) ўзгариб бормоқда, давлатлараро миграция оқимларида юқори малакали мутахассисларнинг иштироқи фаоллашмоқда. Бу вазият иммиграция марказлари бўлмиш ривожланган давлатлар учун ижобий аҳамият касб этса, эмиграция ўчоқлари – ривожланаётган ва ўтиш иқтисодиётидаги давлатлар учун эса бунинг акси, яъни салбий ҳолат ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, меҳнат миграциясини самарали ташкил этиш аҳоли бандлик даражасини оширишда муҳим роль ўйнайди. Бу ишларни амалга оширишда қуйидаги йўналишлар долзарб ҳисобланади: Ташкилий-ҳуқуқий:

- Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат миграцияси тўғрисида”ги қонунини ишлаб чиқиш;

- туманларидаги бандликка кўмаклашиш марказлари тасарруфида меҳнат миграцияси масалалари билан шуғулланувчи махсус бўлим ташкил қилиш;

- меҳнат ресурслари тақчил ҳудудларда кенг тармоқли ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини яратиш;

- меҳнат фаолиятини амалга ошириш мақсадида бошқа ҳудудга кўчаётган фуқароларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий муҳофазасини белгиланган тартибда таъминлаш;

- мигрантларини аниқ ахборотлар билан таъминлаш учун тегишли бепул хизмат кўрсатиш;

- меҳнат миграциясини ҳисобга оладиган ягона электрон автоматлаштирилган тизимни яратиш ҳ.к.

Иқтисодий:

- бошқа ҳудудлардан меҳнат ресурслари билан кам таъминланган туманларга кўчиб келувчилар иш ҳақиға махсус устамалар бериш;

- яшаш билан боғлиқ сарф-харажатлари учун ойлик пул компенсацияси тўлаш;

- чекка туманларда бўшаб қолган ва эгасиз уй-жойларни бошқа ҳудудлардан ихтиёрий равишда кўчиб келадиган муҳтож оилаларга текин бериш ва ушбу уй жойни шахсий мулки сифатида расмийлаштириб бериш;

- қишлоқ фуқаролар йиғинлари кўчиб кетувчи ва келувчи оилаларга тадбиркорлик билан шуғулланишлари учун тижорат банкларидан имтиёзли кредитлар олишларида амалий ёрдам кўрсатиш;

- меҳнат миграцияси билан кам таъминланган ҳудудларда саноат ва хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият юритувчи янги ташкил этиладиган тадбиркорлик субъектларини барча турдаги солиқлар ва мажбурий тўловлардан озод қилиш;

- меҳнат мигрантларининг фарзандлари учун мактабгача таълим муассасалари, болаларни ўқитиш учун ота-оналарнинг ойлик тўловидан 1 йилгача озод қилиш ва ҳ.к.

Ижтимоий:

- хар бир маҳаллаларда меҳнат ресурслари кам таъминланган худудлардаги бўш иш ўринлари, иш характери, маош, ишчилардан талаб этиладиган малакалар ҳақида маълумотларни тўплаб бориш ва эълон қилиш;
- кўчиб келувчи оилаларни ётоқ жойлар билан таъминлаш;
- маҳалла фуқаролар йиғинлари томонидан ички меҳнат мигрантларининг янги яшаш жойига тезда мослашишига амалий ёрдам кўрсатиш;
- меҳнат мигрантларининг оила аъзоларига зарур тиббий ёрдамларни кўрсатиш;
- мигрантлар фарзандларининг таълим олишлари учун барча шарт-шароитларни яратиш ва ҳ.к.

Ички миграция муаммосини ҳал этиш ташқи меҳнат миграциясини камайишига олиб келади. Ташқи меҳнат миграцияси жараёнида кўп учрайдиган муаммолардан бири бу мигрантларнинг ҳуқуқларини бузилиши, одам савдоси ва дискриминация ҳолатларидир. Шунингдек, мигрантларнинг, айниқса, норасмий равишда фаолият олиб бораётган меҳнат мигрантларининг транспорт воситаларида хорижга чиқишлари ёки уйга қайтишларида уларнинг шахсий хавфсизлиги таъминланмаган-лиги ҳам бугунги кунда энг муаммоли масалалардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйҳати:

1. *Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020-йил 29-декабрдаги 2021 йил учун мўлжалланган вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.* www.uza.uz - Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги портали.
2. *Абдурахмонов Қ.Х. “Меҳнат иқтисодиёти назария ва амалиёт” Т.: “ФАН” Нашриёти – 2019 й.*
3. *Холмўминов Ш.Р., Хомитов К.З., Арабов Н.У., Бобоназарова Ж.Х., Абдураманов Х.Х. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2018. 89 б.*
4. *Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси* www.stat.uz - *расмий веб сайти*
5. *Холмўминов Ш.Р., Хомитов К.З., Арабов Н.У., Бобоназарова Ж.Х., Абдураманов Х.Х. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2018.*